

خوانش عناصر معماری آرامگاه حافظیه بر اساس علم اعداد

هومن رشیدزاده

دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه شیراز

hrashid@shirazu.ac.ir

سید محمدحسین ذاکری

استادیار بخش معماری دانشگاه شیراز

Zakeri@shirazu.ac.ir

محمد علی آبادی

استادیار بخش معماری دانشگاه شیراز

Arch.aliabadi@yahoo.com

قاسم کاکایی

استاد بخش فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه شیراز

gkakaie@rose.shirazu.ac.ir

ساناز حائری

مربی بخش معماری دانشگاه شیراز

haeriarchitects@gmail.com

چکیده

یکی از زبان های تمثیلی و رمزآمیز مورد توجه اندیشمندان و حکیمان ایرانی-اسلامی، به کارگیری اعداد و هندسه هایی رمزآمیز در هنر و معماری ایرانی-اسلامی است که به وسیله آن مفاهیمی از عالم معنا به عالم تجسد یافته معماری متصل می گردد. در این تحقیق با روشی توصیفی-تحلیلی، ضمن مطالعه پیشینه چگونگی کاربرد و تحلیل رموز علم اعداد در حوزه معماری، به بررسی مفاهیم به دست آمده در یک نمونه موردی پرداخته می شود. با توجه به تناسب فضای عارفانه آرامگاه حافظیه و مفاهیم رمزآمیز مورد بحث، برخی از عناصر معمارانه این مجموعه مورد تطبیق و تحلیل قرار گرفته است. بر اساس مشاهدات و تحلیل های صورت گرفته در میان عناصر مجموعه، رمز پردازی های اعدادی از قبیل یک، دو، سه، چهار، پنج، هشت، نه و بیست و هشت قابل اشاره می باشد که میان آنان، عدد هشت از جایگاهی ویژه برخوردار است. شایان ذکر است در میان رمز

پردازای های عددی به دست آمده، برخی مفاهیم تداعی کننده سیر و سلوک عارفانه با نگرش روحانی و عرفانی حافظ تطابق بیشتری یافته و متجلی کننده سیر عالم ماده به عالم معنا می باشند.

واژگان کلیدی: علم اعداد، رمز پردازای عددی، حافظیه، حافظ، گذار.

مقدمه

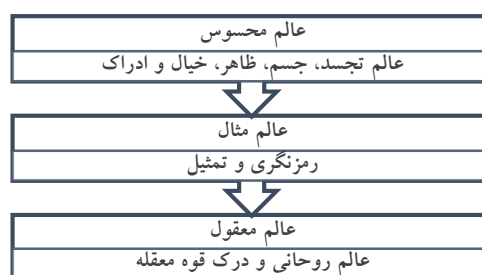
علم اعداد به عنوان یکی از زبان های تمثیلی بینش ایرانی-اسلامی در ادوار گذشته مورد توجه بسیاری از حکیمان و اندیشمندان اسلام بوده است. در این نگرش مقولات کمی از قبیل اعداد و هندسه، بر اساس مفاهیمی حکمی و عرفانی، واجد برخی کیفیات معرفتی شده و بدین سبب به تجلی معانی غیر عینی در کالبد تجسد یافته هنر و معماری می انجامند. بلخاری این زبان رمز آمیز را نوعی سمبلیسم مقولات ریاضیاتی جهت دستیابی به معنا تلقی داشته (میرزاخانیان و شاهرودی، ۱۳۹۳، ۳۴) و برخی دیگر نظیر اردلان، کربن^۱ و کریچلو^۲ این زبان مثالی اعداد را وحدت بخش دنیای بیرون و درون دانسته اند (گلیارانی، ۱۳۹۳، ۷۶؛ پرویزی و پورمند، ۱۳۹۱، ۳۳؛ طاهری و ندیمی، ۱۳۹۳، ۷). به عقیده کربن این عالم مثالی مشابه با مثل افلاطون، انعکاس و سایه ای از معانی ماوراء الطبیعه مورد توجه اندیشمندانی نظیر سهروردی و ملاصدرا را در مقولات هنری و معمارانه متجسد می نماید (شکل ۱) (پرویزی و پورمند، ۱۳۹۱، ۳۳؛ طاهری و ندیمی، ۱۳۹۳، ۷). لذا این رمز پردازای های هندسی و عددی مطابق با سیستم های نظری حکمایی از قبیل سهروردی، ملاصدرا، ابن خلدون، سعید قمی و برخی دیگر به بیان معانی والا در عالمی جسمانی بر اساس زبانی تمثیلی می پردازند. این سیستم رمز پردازای از نظر سهروردی، شامل تمثیلاتی متکی بر ادراک و خیال بوده که با جسم و مقدار بخشیدن به معانی، عالم اصغر و عالم اکبر را متصل می دارد. ملاصدرا نیز در نگرشی مشابه این رمز پردازای های عالم مثالی را منجر به سیر صعودی از عالم صور به معنا تلقی داشته است (پرویزی و پورمند، ۱۳۹۱، ۳۴؛ وثوق زاده و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۷۵-۱۷۶؛ میرزاخانیان و شاهرودی، ۱۳۹۳، ۳۳).

همچنین اخوان الصفا نوشته ابن خلدون نیز بگفته نصر و نجیب اوغلو دستگاهی پلکانی از رمز پردازای های عددی و هندسی را مطرح داشته که با زبانی تمثیلی، مقولاتی معقول و معنایی را در جهان محسوس متجلی می سازد (خمسه و طاووسی، ۱۳۸۸، ۹۱؛ بمانیان و صفایی پور، ۱۳۹۱، ۱۳). همچنین آرای حکمی قاضی سعید قمی نیز به عقیده محققین در بینشی مشابه با رمز پردازای های اخوان الصفا و عالم مثالی سهروردی و ملاصدرا، مقولات کمی را واجد برخی کیفیات معنایی و الهی می دارد (اسلامی، ۱۳۹۵، ۱؛ نقی زاده، ۱۳۸۳، ۱۰). علاوه بر مطالب اشاره شده بنا بر مطالعات محققین، سیستم های نظری و حکمی بزرگانی دیگر نظیر ابوالوفای بوزجانی، ابوموسی خوارزمی، ابوریحان بیرونی، عمر خیام نیشابوری، شیخ بهایی، ملاعلی محمد

^۱ Henry Corbin

^۲ Keith Critchlow

مهندس اصفهانی و میرداماد نیز به وسیله رمز پردازی های صورت گرفته در اشکال و ترسیمات هندسی، معانی رمزآمیزی را در هنر و معماری اسلامی متجلی و متجسد ساخته اند (تکمیل، ۱۳۷۴، ۳۹-۴۳؛ طاهری و ندیمی، ۱۳۹۳، ۲۱؛ وثوق زاده و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۸۰). بگفته برخی صاحب نظران، برخی از رمز پردازی های اشاره شده، مفاهیمی مشترک و مشابه را در ادیان، تمدن ها و فرهنگ های متفاوت به همراه دارد، چنانکه بگفته گون^۱ در اکثر تمدن ها، مربع نمادی برای زمین و دایره سمبلی برای آسمان تلقی می گردد. اردلان و بختیار نیز به تداعی چهارگانه مربع و شش گانه مکعب به عنوان مفهومی مشترک در اغلب فرهنگ ها اشاره می نمایند (وثوق زاده و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۸۰-۱۸۲). یکی دیگر از شیوه های رمز پردازی به شرح محققین برخورد نمادین با مفاهیم می باشد که از جمله آن، کاربرد باغ، نور و آب در معماری ایرانی-اسلامی مطرح می گردد (بمانیان و صفایی پور، ۱۳۹۱، ۱۲-۱۳).



شکل ۱- دیالگرمی از مراتب سه گانه عالم سهروردی بنا بر شرح وثوق زاده و همکاران (نگارنده، ۱۳۹۷).

همچنین علم الحروف، علم اعداد یا علم جفر، یکی دیگر از دستگاه های رمز پردازی عددی و هندسی بشمار آمده که در آن حلقه ای میان عالم معنا و صورت تحقق می پذیرد. دستگاه جمل یا ابجد، تقسیماتی بر اساس نظام عددی-حرفی تلقی گشته که در آن اعداد بنا بر تناسبات حرفی، ارزشی کیفی و معنایی علاوه بر خصوصیات ریاضیاتی را کسب می نمایند (طاهری و ندیمی، ۱۳۹۳، ۷-۸؛ میرزاخانین و شاهرودی، ۱۳۹۳، ۳۴؛ اپرناک و فهرجی، ۱۳۹۴، ۲). بنا بر مطالعات انجام شده بر روی نمود معمارانه این دستگاه، به سه شیوه رمز پردازی بر اساس تناسبات عددی، تناسبات عددی-حرفی و اسماء متبرکه اشاره می گردد (طاهری و ندیمی، ۱۳۹۳، ۷-۸).

ازجمله نخستین مطالعات صورت گرفته در مورد علم اعداد بناهای معماری ایرانی و اسلامی، می توان به تحلیل پیرنیا از مدرسه خان شیراز و رمز پردازی های عددی آن (طاهری و ندیمی، ۱۳۹۳، ۱۳)، پدیدارشناسی کرین از بنای کعبه (گلپارانی، ۱۳۹۳، ۸۶-۷۶) و در ادامه مطالعه رمزهای عددی آن توسط نقی زاده (نقی زاده، ۱۳۸۳، ۱۱-۱۰) اشاره نمود.

^۱ René Guénon

همچنین وثوق زاده و همکاران در مطالعه علم عدد هشت، به اتصال فضای مکعبی گنبد خانه به گنبد، فضاهای میانی هشتی در بناهای ایرانی و تطبیق آن با مفاهیم مطرح شده توسط سهروردی می‌پردازند (وثوق زاده و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۸۲-۱۸۳). کریمی ملایر و گذشته نیز با مطالعه رمز پردازی‌ها و نمادهای اماکن عارفانه و مقابر برخی بزرگان، به کاربرد رمزآمیز اعدادی از قبیل چهار، پنج، هفت، هشت و یازده اشاره داشته (کریمی ملایر و گذشته، ۱۳۹۶، ۷۷) و در مطالعاتی دیگر به کاربرد این اعداد در تزئینات مجموعه آرامگاهی شاه نعمت‌الله ولی پرداخته می‌شود (اپرناک و فهرجی، ۱۳۹۴، ۴-۹). علاوه بر این موارد در نمونه‌ای دیگر، رموز عددی بنای مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان و جایگاه ویژه عدد نه در کنار اعدادی از قبیل هجده و سی‌ودو (میرزاخانیان و شاهرودی، ۱۳۹۳، ۳۳) مورد مطالعه قرار گرفته و پرویزی و پورمند ضمن بررسی رمز پردازی‌های بکار رفته در بنای مسجد امام اصفهان، به رمز پردازی‌های اعدادی از قبیل چهار، پنج، هفت، هشت، دوازده و چهارده اشاره می‌نمایند (پرویزی و پورمند، ۱۳۹۱، ۴۲). گنبد نظام الملک اصفهان، بخش دیگری از مجموعه نقش جهان اصفهان بوده که رمز پردازی‌های عددی آن مورد مطالعه قرار گرفته است. بگفته بمانیان و صفایی پور، اعداد بکار رفته در گنبد نظام الملک اصفهان، واجد تناسباتی طلایی می‌باشد (بمانیان و صفایی پور، ۱۳۹۱، ۱۳-۱۶). از موارد دیگری که در مطالعه علم اعداد بناهای ایرانی-اسلامی صورت پذیرفته می‌توان به مطالعه رموز اعداد چهار و شش در بنای مسجد جامع ورامین (خمس و طاووسی، ۱۳۸۸، ۹۴-۹۲) و به کارگیری رموز ابجد نظیر یازده و (هو) در بناهای اسلامی نظیر مساجد عثمانی و طبقات باغ شاهزاده ماهان اشاره نمود (طاهری و ندیمی، ۱۳۹۳، ۱۲-۱۹). همچنین در برخی دیگر از مطالعات به رمز پردازی‌های تناسباتی کاربردی نظیر پیمون مای معماری ایرانی (طاهری و ندیمی، ۱۳۹۳، ۱۵) و چگونگی گسترش‌های مثلثاتی هندسه‌های اسلامی (اسلامی، ۱۳۹۵، ۲-۱۰) پرداخته شده و برخی دیگر از محققین به برخوردهای نمادین با مفاهیم تمثیلی از قبیل چهار ایوانی، چهل ستونی، هشت بهشتی، سی‌وسه‌پل، فضای هشتی، سه و پنج و هفت دری و عناوینی دیگر می‌پردازند (طاهری و ندیمی، ۱۳۹۳، ۱۴).

روش تحقیق

در این تحقیق بر اساس روشی توصیفی-تحلیلی به مطالعه مفاهیم و موضوعات مطرح شده در مورد علم اعداد پرداخته شده و موضوعات و مفاهیم بدست آمده در بررسی یک نمونه موردی به بحث و بررسی گذاشته می‌شود. بر این اساس موضوعات و مطالب مرتبط با علم اعداد بصورت اطلاعات کتابخانه‌ای گردآوری شده و سپس در مرحله بررسی نمونه موردی، به شیوه مشاهده ای مفاهیم و مطالب مورد بحث به تطبیق و مقایسه گذاشته می‌شوند. نتایج و مفاهیم بدست آمده از این روش توصیفی-تحلیلی بجهت فهم بهتر، بصورت جداولی متناظر با تصاویر برداشت شده از نمونه ارائه گردیده است. شایان ذکر است بسبب ضرورت بوجود آمده در تحقیق، ساختار کلی متن در مقدمه از سه بخش شرح چستی علم اعداد، چگونگی خوانش و کاربرد آن در حوزه معماری و شرحی مختصر از تاریخچه آرامگاه حافظیه تشکیل شده است.

تاریخچه آرامگاه حافظیه

آرامگاه حافظیه از دیرباز تاکنون بنا بر جایگاه والای این شاعر ادیب و عارف در نزد ایرانیان، یکی از اماکن شاعرانه و عارفانه ایرانی بشمار می‌آید. اکثر مطالعات انجام‌شده بر روی این مجموعه، سیر تکوین و تغییرات کالبدی این مجموعه را به سه دوره پیش از زندیه، مجموعه زندیه و ساخت‌وسازهای آرامگاه جدید تقسیم داشته‌اند.

وضعیت مجموعه تا پیش از ساختار زندیه، به صورت بقعه‌ای در کنار رود رکن‌آباد توصیف گشته که احداث آن به حاکمان تیموری و گورکانی نسبت داده می‌شود (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۶۵-۶۷؛ خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۱-۴۲؛ معتمد، ۱۳۹۲، ۸). پس‌از آن و در عصر صفوی بنا بر گفته محققین، آب نمایی مستطیل شکل، حصار پیرامونی و پوششی گیاهی از درختان سرو در اطراف این بقعه افزوده می‌گردد (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۶۵-۶۸؛ خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۱-۴۷؛ معتمد، ۱۳۹۲، ۸-۱۲). پس از عصر صفویه و به دستور کریم‌خان زند، در طی ساخت‌وسازهایی اساسی بگفته آصف و هالینگبری^۱ یک تالار هشت ستونی و دو باغ شمالی و جنوبی به این مزار افزوده گشت (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۶۸-۷۱؛ معتمد، ۱۳۹۲، ۸-۱۲؛ خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۱-۴۷) و کریم‌خان زند به شرح جکسن^۲، ضمن انتقال سنگ‌قبر پیشین به باغ جهان‌نما، سنگ‌قبری مرمرین و مزین به غزلیاتی از حافظ را بر سر مزار برپا نمود. (معتمد، ۱۳۹۲، ۸-۱۲). بنا بر اشاره محققین ساختار کلی مجموعه از زمان زندیه تا ساخت آرامگاه کنونی تغییرات جدی به همراه نداشته است (شکل ۲).



شکل ۲- تصاویری از حافظیه در عصر قاجار (به شرح فلاندرن و خانبابای حسینی) (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۷۲-۷۳ و ۸۶-۸۷).

از جمله تغییرات جزئی واردشده در عصر قاجار، برخی به قفس فلزی احداث‌شده بر سر مزار بجهت کاهش صدمات وارده بر آن (شکل ۲) (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۶۶-۱۰۲؛ خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۱-۴۷) و برخی دیگر نظیر فلاندرن^۳ به الحاق تزئیناتی

^۱ William Hollingbery

^۲ A. V. Williams Jackson

^۳ Eugène Flandrin

کاشی کاری در تالار و آب نماهایی در حیاط شمالی اشاره می نمایند (شکل ۲) (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۶۶-۱۰۲). همچنین با توجه بدین امر که این مکان از عصر صفویه به محلی جهت گردهمایی عارفان بدل می گردد (معتمد، ۱۳۹۲، ۸-۱۲)، لذا به عقیده برخی از محققین فضاهای خدماتی الحاقی به جداره های پیرامونی، الحاقاتی قاجاری بجهت ارائه خدمات و اسکان زائرین تلقی می گردند. چنانکه در شرح جکسن و موریه^۱ نیز این مسئله قابل مشاهده است (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۶۶-۱۰۲؛ معتمد، ۱۳۹۲، ۸-۱۱). پس از عصر قاجار و در ابتدای دوره پهلوی، بازسازی ها و تغییراتی نیمه تمام مطرح گردیده که از جمله این موارد محققین به احداث خیابانی به موازات جبهه جنوبی بنام خرابات (گلستان کنونی) و نارنجستانی در حیاط جنوبی مجموعه اشاره می دارند (خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۳؛ دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۱۰۰-۱۰۲). پس از آن به نظر برخی به سبب نابسامانی های منطقه مصلا (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۱۰۰) و به عقیده برخی دیگر به سبب ساخت بناهای یادمانی آن زمان از قبیل مقابر مشاهیری نظیر فردوسی، ابوعلی سینا، خیام و غیره (معتمد، ۱۳۹۲، ۲-۴)، مسئولین وقت پروژه بازسازی و احداث آرامگاه را به آندره گدار^۲ محول می دارند. گدار ضمن تخریب فضاهای پیرامونی تالار زندیه و گسترش تالار هشت ستونی به تالاری بیست ستونی به ابعاد پنجاه و شش در هشت متر (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۱۰۰-۱۱۷؛ معتمد، ۱۳۹۲، ۹-۱۱؛ حاتمی و لطفی، ۱۳۹۴، ۸)، باغ را بر اساس ساختار زندیه به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم می نماید.

وی در تالار کتیبه ها و کاشی هایی مزین به اشعار حافظ و برخی نقوش تزئینی گچ کاری را الحاق داشته و بر پیشانی آن طره هایی چوبی بجهت پیشگیری از صدمات جوی وارده می افزاید و اتصال تالار به دو صحن را به وسیله هجده پله از سمت جنوب و پنج پله از سمت شمال میسازد (خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۵-۴۷؛ دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۱۰۸-۱۱۷). وی در بخش جنوبی باغ، معبری اصلی در میان و دو معبر فرعی در طرفین را به همراه دو حوض مستطیلی کشیده مستقر داشته (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۱۰۸-۱۱۷) که این معابر به وسیله باغچه های گل کاری شده و درختان سرو و کاج احاطه گردیده اند (خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۷-۴۶). وی در ادامه با تقویت بقایای نارنجستان افزوده شده، فضایی عطر انگیز و روحانی را محقق ساخته است (خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۶-۴۷). همچنین در حیاط یا صحن شمالی دو باغ نارنجستان و دو حوض در میان آنان ساخته شده که منابع حوض های صحن جنوبی تلقی می گردند^۳ (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۱۰۶-۱۱۷؛ خرمایی، ۱۳۸۸، معتمد، ۱۳۹۲). در طرفین این صحن شمالی فضاهایی فرعی به وسیله گدار تنظیم گردیده که به آرامگاه هایی خانوادگی (نظیر قوام الملک شیرازی و معدل) و غرفه های فروش میراث فرهنگی و کتابخانه اختصاص یافته اند (خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۴-۴۵؛ معتمد، ۱۳۹۲، ۱۰-۱۱). مقبره کنونی به وسیله گدار بر روی سکویی پنج طبقه ای به صورت ایوانی هشت گوشه مستقر گردیده (خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۴-۴۶؛ معتمد، ۱۳۹۲، ۱۰-۹؛ حاتمی و لطفی، ۱۳۹۴، ۸-۹)، با ارتفاعی در حدود ده متر، شامل هشت ستون مشابه با ستون های زندیه بکار

^۱ James Justinian Morier

^۲ André Godard

^۳ این انتقال به وسیله کانال هایی بازمانده از ساختار پیشین توصیف شده که از زیر تالار عبور می نماید (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۱۰۶-۱۱۷).

رفته در تالار میانی و گنبدی هشت ترکی مشابه با کلاه درواش می باشد. سطح داخلی گنبد به وسیله کاشی کاری (خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۴-۴۵؛ دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۱۰۶-۱۱۷) و سطح خارجی آن به وسیله پوششی مسی مزین گشته است. همچنین گذار پیرامون این گنبد را به وسیله مقرنس کاری ردیفی و سطح داخلی لبه را به وسیله نقوش کاشی کاری معرق و کاشی هایی مزین به اشعار حافظ تزئین نموده است (خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۴-۴۵؛ حاتمی و لطفی، ۱۳۹۴، ۸-۹؛ معتمد، ۱۳۹۲، ۱۱-۱۲). سنگ قبر مرمرین کنونی با ابعادی در حدود دویست و شصت در هشتاد سانتی متر و به ارتفاعی در حدود چهل سانتی متر، مزین به آیاتی عربی و غزلیاتی از حافظ می باشد که به عقیده محققین سنگ قبر منتسب به کریم خان زند تلقی می گردد (خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۱-۴۷). ساختار کنونی مجموعه متشکل از عناصر آجری و سنگی (خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۱-۴۷؛ معتمد، ۱۳۹۴، ۱۴-۸) و حصاری پیرامونی بوده که در میان جبهه جنوبی و به سبب قرارگیری ورودی مجموعه، به نرده هایی فلزی تغییر شکل یافته است. بگفته خرمایی گسترش این مجموعه پس از انقلاب اسلامی، از سمت غرب صورت پذیرفته است (خرمایی، ۱۳۸۸، ۴۱-۴۷). ساختار هندسی متقارن و آشنای ایرانی مجموعه و فضاهای اصلی در کنار فضاهای فرعی پیرامونی و هم نشینی درختان مرتفع و آب نماهای کشیده، علاوه بر تداعی معماری ایرانی-اسلامی، تداعی کننده سیر عالم ماده به معنا بر اساس جهان بینی حافظ است (معتمد، ۱۳۹۲، ۸-۱۴).

جدول ۱- نتایج به دست آمده از مطالعات نمادپردازی های عددی و مفهومی در آرامگاه حافظ (نگارنده، ۱۳۹۷).

ردیف	عناصر	خصوصیت
۱	گنبد	-شباهت فرمی با کلاه هشت ترکی درواش (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۱۶-۱۸؛ معتمد، ۱۳۹۲، ۱۱-۱۲؛ حاتمی و لطفی، ۱۳۹۴، ۸-۹). -به کارگیری فلزی گران بها که در طول زمان تغییر رنگ می دهد (بی ثباتی مادی و ارزش والای معنا) (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۱۶-۱۸؛ معتمد، ۱۳۹۲، ۱۱-۱۲؛ حاتمی و لطفی، ۱۳۹۴، ۸-۹).
۲	ستون های مقبره	-هشت ستون متناظر با قرن هشتم (عصر زندگانی حافظ) (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۹-۳۷). -تعداد درب های بهشت و سایر مفاهیم بهشتی (معتمد، ۱۳۹۲، ۱۱).
۳	ستون های تالار	-تناظر با عرض بیست متری پلکان و اشاره به قرن بیستم (روزگار معاصر) و گذار از دنیای کنون به عالم معنا (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۹-۳۷).
۴	تزئینات کاشی کاری	-آبی فیروزه ای متناظر با بهشت، سرخ و ارغوانی متناظر با شراب ازلی، سیاه و سفید متناظر با شب و روز و سایر دوگانه های نمادین، قهوه ای سوخته و اشاره به زمین و عالم ماده (معتمد، ۱۳۹۲، ۱۱-۱۲).
۵	پلکان جنوبی تالار	-نه عدد پله متناظر با تعداد آسمان ها در بینش ایرانی-اسلامی (گذار آسمانی به صحن شمالی و مقبره مطابق با عالم معنای ورای نه عالم) (معتمد، ۱۳۹۲، ۱۱-۱۲).
۶	پلکان صحن شمالی	-سه پله ابتدایی حیاط و پنج پلکان سکوی مقبره، تناظر با قرن هشتم و عصر زندگانی حافظ (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۲۰-۲۲).
۷	کاشی کاری های زیر گنبد	-تناظر با قرن هشتم و عصر زندگانی حافظ (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۲۰-۲۲).

شیوه معماری گدار به زعم محققین تلفیقی از دو گونه بازسازی آرامگاهی مدرن و سنتی ایرانی (حاتمی و لطفی، ۱۳۹۴، ۱۱؛ معتمد، ۱۳۹۲، ۱-۱۵) بوده که دو شیوه معماری زندیه و اصفهانی (صفوی-قاجار) در آن قابل مشاهده است (معتمد، ۱۳۹۲، ۱-۱۵). از جمله نمادها و رمز پردازی های بکار رفته در این مجموعه، محققین به تناسب عدد هشت (تعداد ستون ها و ساختار ایوان مقبره) و عصر زندگانی حافظ و مفاهیم بهشتی و همچنین عدد نه (تعداد پلکان بخش جنوبی تالار) و تطابق آن با تعداد آسمان ها در بینش ایرانی-اسلامی اشاره داشته اند. (معتمد، ۱۳۹۲، ۱۱). برخی دیگر از محققین نیز تعداد ستون های تالار میانی را متناسب با عصر کنونی تلقی داشته اند (بیست عدد ستون و قرن بیستم) که با طول این پلکان تناسب می یابد.^۱ همچنین برخی عدد هشت بکار رفته در ستون های مقبره را متناظر با سه پلکان بخش جنوبی حیاط شمالی و پنج پلکان جبهه شمالی تالار تلقی می دارند (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۱۴-۳۷). نکته حائز اهمیت در این مطالعات صورت گرفته، عدم تطبیق اعداد مشاهده شده با مطالعات صورت گرفته در باب علم اعداد هنر و معماری اسلامی می باشد، چنانکه بیشتر تحلیل های بیان شده به صورت مفاهیم استعاری حاصل از رنگ، فرم و مفاهیم عناصر تلقی می گردند (جدول ۱).

یافته ها

بر اساس مشاهده میدانی و تحلیل عناصر معماری موجود در آرامگاه حافظیه، سعی بر آن است تا در این بخش به تفکیک عناصر موردنظر، به تحلیل رموز اعداد بکار رفته در آنان پرداخته شود. لذا چنانکه بر اساس مشاهدات و تحلیل های میدانی صورت گرفته، برخی از عناصر تنها بجهت ایجاد تناسب فضایی و مسائلی کاربردی و معماری ایجاد گشته اند، لذا از تحلیل رموز عددی در برخی از عناصر از قبیل طاق نماهای جداره های صحن شمالی، طاق نماهای خارجی در بخش غربی، شرقی و جنوبی مجموعه، درختان و پوشش سبز گیاهی، پلکان فرعی دو سمت جنوبی و شمالی تالار میانی، سقف و جزئیات تالار، فضاهای فرعی صحن شمالی و برخی از موارد دیگر صرف نظر شده است.

-ساختار کلی

علیرغم اشاره برخی محققین به گذاری که بر اساس طرح گدار میان صحن جنوبی و شمالی فضا صورت می گیرد (معتمد، ۱۳۹۲، ۱۱-۱۲؛ دانیل و تاجدار، ۳۷-۹)، این مطالعات از تقسیمات سه بخش کلان ساختار فضا و سیر میان آن چشم پوشی نموده اند (شکل ۳). لذا با توجه به دو صحن شمالی و جنوبی بعلاوه یک تالار میانی، می توان ساختار کلی فضای مجموعه را به سبب رمز و رازهای موجود در عدد سه، مطابق با سیر صعودی یا نزولی شهود آسمانی یا زمینی تلقی نمود (جدول ۲).

^۱ دانیل و تاجدار طول این پلکان را بیست متر تخمین زده اند (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۲۳).

همچنین این سه گانه اشاره شده را می توان با سه گانه خودآگاهی، ناخودآگاهی و شهود و همچنین فضای متصل کننده عالم زمین و آسمان متناسب دانست (جدول ۲). یکی دیگر از رموز عددی متناسب با این ساختار، سیر سه بخشی عارفانه متشکل از شریعت، طریقت و حقیقت بوده که با جهان بینی عارفانه حافظ نیز تطابق دارد. همچنین سه گانه های مرتبه ای (روح، نفس و بدن)، اصولی (توحید، نبوت و معاد) و نفسانی (اماره، لوازمه و مطمئنه) بینش ایرانی-اسلامی نیز مطابق با این ساختار سه گانه می باشد (جدول ۲).



شکل ۳- تصویری هوایی از مجموعه حافظیه (دانیل و تاجدار، ۱۳۹۵، ۸۸-۸۷).

صحن جنوبی

ساختار کلان صحن جنوبی بنا بر تصاویر موجود از وضعیت نخست آن پس از طراحی گذار، متشکل از یک مسیر اصلی میانی و دو مسیر فرعی در طرفین بوده که در هر سمت یک حوض مستطیلی کشیده را به همراه دارد (شکل ۳). این ساختار اولیه با توجه به انتهای پلکانی آن، مبتنی بر برخی رمز پردازی های موجود در عدد سه تلقی می گردد، اگرچه در وضعیت کنونی این بخش، کاشت درختان مرتفع به دور دو باغچه کناری، این حالت رمز آمیز و تقسیمات سه بخشی را تضعیف و ناخوانا نموده است (شکل ۵). با توجه به دو حالت یکسان در طرفین مسیر اصلی و تأکید حاصل بر مسیر میانی، رمز بکار رفته در این ساختار با تمثیلات هارمونی و تقسیمات یک سوم جسمانی عدد سه مطابقت دارد (جدول ۲).

جدول ۲- جدول رمزپردازی های عددی (عدد سه) (نگارنده، ۱۳۹۷).

ردیف	عدد	مفهوم عددی متناظر
۱	سه	- سیر صعودی یا نزولی مطابق با شهود جسمانی یا آسمانی (بگفته اردلان و نصر) (خمس و طاووسی، ۱۳۸۸). - سیر سه بخشی عارفانه (شریعت، طریقت و حقیقت) (اسلامی، ۱۳۹۵). - تمثیل سه گانه خودآگاهی، ناخودآگاهی و شهود (اسلامی، ۱۳۹۵). - مراتب و انقباس سه گانه اسلامی (روح، بدن و نفس، نفس لوازمه، اماره و مطمئنه) (اسلامی، ۱۳۹۵). - سه گانه های علم کیمیا و تعالیم اسلامی (توحید، نبوت و معاد) (صادق پور، ۱۳۹۳؛ نقی زاده، ۱۳۸۳). - تمثیلات هارمونی و تقسیمات یک سوم جسمانی مطابق با عدد سه (اردلان و بختیار، ۱۳۹۰).

-تالار میانی

علیرغم اشاره برخی محققین به استعاره تالار بیست ستونی به عصر کنونی (قرن بیستم)، با توجه به ساختار سه بخشی مطرح شده در تحلیل صحن جنوبی، این بخش را بر اساس آن می توان مرتبه و مقام میانی دو عالم معنا و جسم یا عالم مثالی میان عالم محسوس و آسمان، خودآگاه و ناخودآگاه، بدن و روح (مقام نفس) و مرتبه طریقت میان شریعت و حقیقت (در سیر عارفانه) تلقی نمود (جدول ۲). ساختار ایوانی و درگاهی کالبد معماری تالار بعلاوه مکث مخاطب در تالار پس از سیر دو مسیر پلکانی (شکل ۳)، این معانی مطرح شده را تقویت می بخشد. تزئینات سفید و سادگی فضای تالار، شدت بخش این فضای مکث گونه و میانی بوده و در تزئینات خوشنویسی دو سمت آن، ابیاتی از حافظ قابل مشاهده است (شکل ۴) که بشارتی به عالم معنا را مطرح می سازند.

-پلکان شمالی و جنوبی تالار

اگرچه در برخی مطالعات به تطابق پلکان نه طبقه ای بخش جنوبی تالار با عوالم نه گانه بینش ایرانی-اسلامی و تداعی سیر آسمانی این بخش اشاره گردیده، اما بر اساس مشاهدات میدانی این بخش (پلکان جنوبی)، متشکل از دو سری پلکان نه طبقه بوده (شکل ۵) که مفاهیمی دیگر را نیز از عدد نه تداعی می سازد. بر اساس مطالعات انجام شده در باب رموز عدد نه، جمع دو عدد نه تداعی کننده ابجد عدد هجده (حی) می باشد و از آن به عنوان تجمیع عوالم صوری و معنوی یاد گشته است (جدول ۳).



شکل ۴- تزئینات خوشنویسی جبهه غربی^۱ و شرقی تالار (نگارنده، ۱۳۹۷).

همچنین بنا بر مفاهیم به دست آمده از رموز عدد نه، علاوه بر اشاره این عدد به جمیع افلاک، صاحب نظران آن را عددی متناظر با تجمیع بهشت های آسمانی و زمینی و نمادی از آغاز و پایان ملکوت های کمی و کیفی دانسته اند. مسیر شمالی تالار بر اساس مشاهدات میدانی شامل پنج پله طبقاتی بوده (شکل ۶) که نسبت به پلکان جنوبی عریض تر و از نظر ارتفاعی، کم ارتفاع تر می نمایند. بر اساس ماهیت سیری و طبقاتی این پلکان، رموز متناسب عدد پنج با آن، پنج گانه های سیر و سلوک عارفانه (عشق، ذبح، نفس، پیر، مرید و خلوت) تلقی گشته (جدول ۳) که برخی از این طبقات پنج گانه با مفاهیم و عناوین مطرح شده در تزئینات خوشنویسی تالار، واجد همپوشانی می باشند (بخصوص واژه خلوت). همچنین با توجه به تناظر عدد پنج با محل تلاقی چهار جهت زمینی و محور عمودی آسمان (جدول ۳)، این طبقات پنج گانه را می توان تداعی این رمز نیز تصور نمود. شایان ذکر است در امتداد مسیر این پلکان و در صحن جنوبی سه پله دیگر مشاهده می گردد که با توجه به تلفیق آن با پلکان مقبره در مطالعات پیشین، در بخش مقبره بدان پرداخته می شود.

^۱ تزئینات خوشنویسی مشاهده شده در جداره غربی تالار به شرح زیر می باشد:

ای توانگر مفروش این همه نخوت که تو را، سر و زر در کنف همت درویشان است
گنج قارون که فرو می شود از قهر هنوز، خوانده باشی که هم از غیرت درویشان است
حافظ از آب حیات ازلی می خواهی، منبعش خاک در خلوت درویشان است (نگارنده، ۱۳۹۷).
تزئینات خوشنویسی مشاهده شده در جداره شرقی تالار به شرح زیر می باشد:
روضه خلد برین خلوت درویشان است، مایه محتشمی خدمت درویشان است
قصر فردوس که رضوانش به دریانی رفت، منظری از چمن نزهت درویشان است
دولتی را که نباشد غم از آسیب زوال، بی تکلف پشنو دولت درویشان است (نگارنده، ۱۳۹۷).



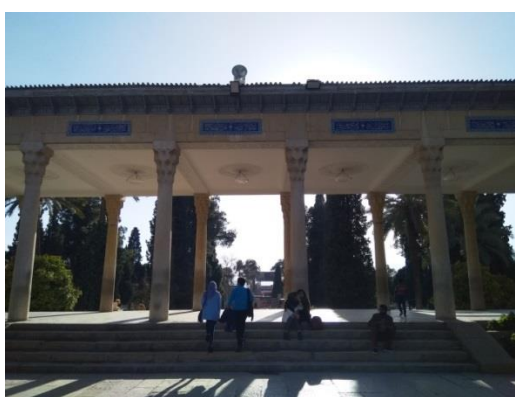
شکل ۵- تصاویری از پلکان جنوبی تالار و مسیر اصلی صحن جنوبی (نگارنده، ۱۳۹۷).

جدول ۳- جدول رمزپردازی های عددی (عدد نه و هجده) (نگارنده، ۱۳۹۷).

ردیف	عدد	مفهوم عددی متناظر
۱	پنج	-مراحل سلوک پنج گانه عشق، ذبح، نفس، پیر، مرید و خلوت (کریمی ملایر و گذشته، ۱۳۹۶). -محل تلاقی جهات چهارگانه زمینی و محور آسمانی (خمس و طاووسی، ۱۳۸۸). -تجمیع چهارگوشه مربع و نقطه مرکزی (صادق پور، ۱۳۹۳؛ نقی زاده، ۱۳۸۳). -تجمیع چهارعنصر عالم ماده به همراهی عالم اثیر (خمس و طاووسی، ۱۳۸۸). -پنج حس درونی و بیرونی بنا بر نظر سهروردی (نقی زاده، ۱۳۸۳). -پنج گانه های تمثیلی اسلام از قبیل پنج جزء زمین، پنج ستون دین، حضرات خمس، اعمال پنج گانه و نمازهای پنج مرتبه ای یومیه (اپرناک و فهرجی، ۱۳۹۴).
۲	نه و هجده	-تطابق با رمز ابجد واژه حی (طاهری و ندیمی، ۱۳۹۳). -تجمیع عوالم صوری و معنوی (طاهری و ندیمی، ۱۳۹۳). -نماد ابتدا و انتهای افلاک کمی و کیفی (اپرناک و فهرجی، ۱۳۹۴). -نماد تجمیع بهشت های آسمانی و زمینی (اپرناک و فهرجی، ۱۳۹۴). -تجمیع هفت فلک بعلاوه فلک الافلاک و ثوابت به عقیده سهروردی (نقی زاده، ۱۳۸۳). -تجمیع هشت گوشه مکعب و مرکز حقیقی (ازدیاد نقطه تلاقی) (نقی زاده، ۱۳۸۳).

صحن شمالی

صحن شمالی به نسبت صحن جنوبی رمز پردازی های بیشتری را در برداشته که با بررسی میدانی، به بررسی رموز عددی مواردی از جمله قرارگیری مقبره در مرکزیت هندسی صحن به همراه هشت ستون و یک گنبد هشت ترکی بر روی پلکانی پنج مرتبه ای، ساختار مربعی حیاط، دوگانگی های نارنجستان و آب نماهای بخش جنوبی و همچنین سه پله در بخش ورودی حیاط پرداخته می شود. همچنین قرارگیری سکو و طاق نماهای پیرامونی صحن و پوششی گیاهی به عنوان حائل آن با فضای باز و یکدست میانی به راز آمیزی فضای مرکزی صحن و خلوت پیرامونی افزوده و عریض گشتن پلکان تالار بهنگام ورود به این بخش از مجموعه، مکث و تأمل بیشتری را به نسبت صحن جنوبی القا می دارد (شکل ۶). ساختار مربعی شکل صحن شمالی که عددی تمثیلی (عدد چهار) و فرمی کیهانی تلقی می گردد (شکل ۷)، علاوه بر تقارن و تساوی های هندسی موجود میان اضلاع و قطرهای حیاط، مفاهیمی رمز پردازی شده از قبیل اشاره به عالم زمینی یا محسوس مادی را به همراه داشته که تداعی کننده جهان اصغر می باشد (جدول ۴). این عدد همچنین با توجه به چگونگی صحن، به رموزی دیگر از قبیل تعداد فرشتگان مقرب (با توجه به فضای آسمانی مقبره حافظ)، باغ و رودهای بهشتی، جهات چهارگانه عالم، تسیحات اربعه، کمیت و نمادهای زمینی، تقسیمات کهن چهارگانه و چهار واحد آفرینشی (روح، عالم، جان و ماده) را نیز به همراه دارد (جدول ۴). عدد چهار علاوه بر مفاهیم ارائه شده و بنا برجهان عارفانه حافظ، تداعی کننده مفاهیمی نظیر شمار درب های سلوک عارفانه (شریعت، طریقت، معرفت و حقیقت) و مراتب اشیاء آفریده شده (نسبت های هیولایی از جمله باد، هوا، آب و خاک) نیز می باشد.



شکل ۶-جبهه و پلکان شمالی تالار (نگارنده، ۱۳۹۷).



شکل ۷- تصویری هوایی از وضعیت موجود صحن شمالی (منبع به مورخ زمستان ۱۳۹۷- ۱۴۷-<http://www.caol.ir/en/projects/item/147-hafez-mausoleum.html>).

علاوه بر عدد چهار، بنا بر جمیع چهار (مربع کلی صحن) با تک مقبره میانی، عدد پنج به عنوان عدد رمزآمیز دیگر این صحن مطرح می‌باشد. با توجه به تطبیق صورت گرفته میان رموز این عدد و چگونگی صحن شمالی، مفاهیمی نظیر محل تلاقی چهار جهت زمینی و محور آسمانی، تجمیع عالم اثیر و چهارعنصر عالم محسوس (آتش، هوا، آب، زمین یا خاک)، پنج حس جهان اصغر و پنج مرحله سلوک مطابق با مفاهیم پلکان شمالی تالار قابل اشاره است (جدول ۳). شایان ذکر است محل تلاقی اشاره شده به زعم برخی از صاحب نظران، تجمیع چهار گوشه مکعب با نقطه مرکزی توصیف گردیده (جدول ۳) که مطابق با قرارگیری مقبره در مرکزیت هندسی صحن می‌باشد. علاوه بر عدد چهار و پنج، فضاهای فرعی و خدماتی دوگانه شرقی و غربی صحن به علاوه نارنجستان و آب نماهای دوگانه بخش جنوبی، به رمز و رازهایی از عدد دو اشاره داشته که بر اساس مفاهیم تطبیق داده شده، مواردی از قبیل تقسیمات دوتایی جسمانی، اکتسابی و تمثیلی (نظیر چپ و راست) و نیز مخلوقات زوج و جفت شده عالم قابل اشاره می‌باشند (جدول ۴). حضور تک مقبره موجود در مرکزیت صحن شمالی، به آخرین رمز پردازی عددی این بخش اشاره داشته که با توجه به تطبیق صورت گرفته، مفاهیمی نظیر وحدانیت متکثر مراجعین، یگانگی لایزال و ازلی و سایر یگانگی های تمثیلی اسلام قابل اشاره می‌باشد (جدول ۴).

جدول ۴- جدول رمزپردازی های عددی (عدد یک، دو و چهار) (نگارنده، ۱۳۹۷).

ردیف	عدد	مفهوم عددی متناظر
۱	یک	-وحدانیت لایزال، ازلی و ابدی (اردلان و بختیار، ۱۳۹۰). -وحدت بخشیدن حضورهای متکثر (کاکایی، ۱۳۸۱). -یگانگی های تمثیلی در بینش اسلامی (نقی زاده، ۱۳۸۳).
۲	دو	-تقسیمات دوتایی جسمانی، اکتسابی، هندسی و ریاضیاتی در عالم اصغر (اردلان و بختیار، ۱۳۹۰). -تمثیلی از آفرینش های زوج و جفت در عالم (اردلان و بختیار، ۱۳۹۰).
۳	چهار	-تقارن و تساوی های اضلاع و قطرهای فضایی در یک فرم کیهانی و تمثیلی (خمس و طاووسی، ۱۳۸۸). -نمادی از جهان اصغر (اردلان و بختیار، ۱۳۹۰) و جسمیت زمینی و تجسد یافته (اپرناک و فهرجی، ۱۳۹۴). -تمثیلی از روده های بهشتی و تقسیمات چهارگانه کهن (اپرناک و فهرجی، ۱۳۹۵). -تمثیلی از عالم ماده و محسوس (خمس و طاووسی، ۱۳۸۸). -تمثیلی از چهار هیولا و مرتبه اشیاء خلق شده (باد، هوا، آب و خاک) (خمس و طاووسی، ۱۳۸۸). -تناظر با درب های مراتب سلوک چهارگانه عارفان (شریعت، طریقت، معرف و حقیقت) (خمس و طاووسی، ۱۳۸۸). -تمثیلی از مکعب و مربع نمادین بینش ایرانی-اسلامی (صادق پور، ۱۳۹۳؛ نقی زاده، ۱۳۸۳؛ اپرناک و فهرجی، ۱۳۹۴). -تمثیلاتی از قبیل جهات چهارگانه، ربع های چهارگانه عالم، تسبیحات اربعه و فرشتگان مقرب (صادق پور، ۱۳۹۳؛ پرویزی و پورمند، ۱۳۹۱). -نمادی از روده های بهشتی و چهار واحد آفریننده (روح، عالم، جان و ماده) (اپرناک و فهرجی، ۱۳۹۴).

-مقبره

مقبره ایوانی حافظ آخرین و مهم ترین عنصر رمز پردازی شده مجموعه به حساب آمده که بر اساس مواردی نظیر ساختار هندسی هشت ضلعی گنبد و پنج بخش فوقانی آن، تک مزار میانی، هشت ستون پیرامونی و پنج پلکان دسترسی (شکل ۸) رموزی از اعداد را تداعی می نماید. نخستین رمز پردازی عددی مورد توجه در این بخش، به کارگیری عدد هشت در گنبد و ستون های پیرامونی ایوان مزار حافظ می باشد. به کارگیری عدد هشت متناظر با مفاهیم و مضامینی از قبیل تجمیع صفات اصغر و اکبر (سرد و گرم و دو حالت مرطوب و خشک)، حاملان عرش در روز قیامت، درب های بهشتی، هشتمین مرحله سلوک عارفانه سهروردی و تجلی یگانگی و همچنین هشتمین روز توبه (پس از هفت روز توبه از گناهان هفت گانه) می باشد (جدول ۵). این عدد از نظر هندسی نیز نمادی از بسط و امتداد فضای غیب، تجمیع فضای مکعبی و تبدیل مربع به دایره (آسمانی شدن هندسه زمینی) تلقی می گردد. (جدول ۵) علاوه بر مضامین رمزآمیز اشاره شده، با توجه به نتایج مطالعات صورت گرفته بر روی مقابر و اماکن عارفانه ایرانی، عدد هشت به عنوان رایج ترین عدد بکار رفته در این بناها، اشاراتی به مفاهیم و مضامین شیعی و عرفانی نظیر امام هشتم شیعیان (امام رضا علیه السلام) و سلوک عارفانه^۱ را تداعی می سازد (جدول ۵). این مضامین با

^۱ از قبیل سیر و سلوک عارفانه و مراحل عشق، ذبح، نفس، پیر، مرید و خلوت که پیش تر بدانها اشاره گشته است (نگارنده، ۱۳۹۷).

هم‌نشینی عناصری نظیر گنبد هشت ترکی مشابه با کلاه درویشان و هندسه هشت‌ضلعی آن (شکل ۸)، هشت ستون پیرامونی و مفاهیم مطرح‌شده در جهان‌بینی و غزلیات حافظ و همچنین اشعار مزین شده بر روی سنگ مزار^۱ یک مجموعه متناسب و هماهنگ از رمز و رازهای عدد هشت را متجلی می‌سازد. همچنین بگفته برخی از محققین پنج پلکان سکوی مزار بعلاوه سه پلکان ورودی در بخش جنوبی حیاط اشارتی دیگر به این عدد رمزآمیز تصور می‌گردد.



شکل ۸- تصاویری از بخش های مختلف مقبره (نگارنده، ۱۳۹۷).

علاوه بر عدد هشت، تجمیع گنبد هشت‌ضلعی و ستون‌های هشت‌گانه با تک مزار میانی، تداعی‌کننده رمز و رازهای عدد نه می‌باشند. ازجمله این مفاهیم پنهانی، تجمیع هشت رأس مکعب و مرکز حقیقی، هفت‌فلک و فلک الافلاک بعلاوه ثوابت از نظر سهروردی، تجمیع بهشت‌های زمینی و آسمانی، تجمیع عوالم صوری و معنوی (فلک‌های زمینی و آسمانی) و تناظر این عدد با ابجد آن (حی) قابل اشاره می‌باشد (جدول ۳). با توجه به طبقات پنج‌گانه پلکان سکویی که مزار و ایوان بر آن استقرار یافته، رموز عددی پنج سومین مورد بکار رفته در این بخش بشمار می‌آید. ازجمله مفاهیم تداعی شده متناظر با این طبقات پنج‌گانه، مفاهیمی از قبیل پنج حس درونی و برونی و پنج پدیده سهروردی، پنج مرحله سلوک^۲ پنج‌گانه‌های تمثیلی بینش اسلامی (پنج جزء زمین، پنج ستون دین، حضرات خمس، اعمال پنج‌گانه و نمازهای یومیه) قابل اشاره می‌باشند (جدول ۳).

^۱ آن را که دوستی علی نیست کافر است، گو زاهد زمانه و گو شیخ راه باش

قبر امام هشتم سلطان دین رضا، از جان بیوس و بر در آن بارگاه باش (بخشی از متن تزئینی و خوشنویسی شده بر سنگ مزار حافظ) (نگارنده، ۱۳۹۷).

^۲ در بخش مضامین عرفانی این بخش و همچنین پلکان پنج‌گانه شمالی تالار به این مراحل اشاره گشته است (نگارنده، ۱۳۹۷).

جدول ۵- جدول رمزپردازی های عددی (عدد هشت) (نگارنده، ۱۳۹۷).

ردیف	عدد	مفهوم عددی متناظر
۱	هشت	-تجمیع صفات جهان اصغر و اکبر (دو مسئله سردی و گرمی و دو حالت خشکی و رطوبت) (اردلان و بختیار، ۱۳۹۰). -تمثیلاتی اسلامی نظیر تعداد حاملان عرش در روز قیامت، هشت باد، هشت درب بهشتی، هشت کنج کعبه (صادق پور، ۱۳۹۳؛ نقی زاده، ۱۳۸۳؛ پرویزی و پورمند، ۱۳۹۱؛ اپرنک و فهرجی، ۱۳۹۴؛ خمسه و طاووسی، ۱۳۸۸). -عدد نمادین زایش مجدد، سعادت و کمال (اپرنک و فهرجی، ۱۳۹۴). -عدد متناظر با جهات فرعی مکعب و تبدیل مربع به دایره (حالت زمینی به آسمانی) (اپرنک و فهرجی، ۱۳۹۴) و بسط فضای غیب به زمین (خمسه و طاووسی، ۱۳۸۸). -اشارتی به مضامینی شیعی و عارفانه نظیر امام هشتم شیعیان (امام رضا علیه السلام) (کریمی ملایر و گذشته، ۱۳۹۶؛ وثوق زاده و همکاران، ۱۳۹۵). -نمادی از هشتمین مرحله سلوک سهروردی (یگانگی حاصل پس از گذر از هفت مرتبه سیر و سلوک) (اپرنک و فهرجی، ۱۳۹۴؛ خمسه و طاووسی، ۱۳۸۸). -نمادی از هشتمین روز پس از هفت روز توبه از گناهان هفت گانه (اپرنک و فهرجی، ۱۳۹۴). -نمادی از رودهای بهشتی و چهار واحد آفریننده (روح، عالم، جان و ماده) (اپرنک و فهرجی، ۱۳۹۴).

همچنین تلاقی جهات چهارگانه زمینی و محور آسمانی مضمون پنهانی دیگری است که بر اساس این رمز پردازی عددی تداعی می گردد. شایان ذکر است رمز پردازی عددی مشاهده شده در طبقات پنج گانه سکوی تحتانی مزار، با پنج سطح ساختار عمودی گنبد در بخش فوقانی مقبره تطابق داشته و مفاهیم مرتبه ای تداعی شده از عدد پنج را قوت می بخشد. رمز پردازی عددی دیگری که در این بخش قابل مشاهده است، متناظر با وجود تک مزار میان مقبره تصور گردیده که بر این اساس مفاهیمی پنهانی از رموز عدد یک را مطرح داشته است. از جمله این موارد، مفاهیمی از قبیل وحدانیت لایزال و ازلی، نقطه وحدانی ادیان توحیدی و ابراهیمی و وحدانیت حضور متکثر در یک نقطه قابل اشاره می باشد (جدول ۴). علاوه بر رمز پردازی های عددی ذکر شده در باب اعداد هشت، نه، پنج و یک، پلکان سه بخشی موجود در بخش جنوبی صحن و تطابق آن با پلکان پنج بخشی شمالی تالار و طبقات پنج گانه سکوی مزار یکی دیگر از رمز پردازی های عددی را تداعی داشته که علاوه بر رموز اشاره شده در شرح عدد هشت، مفاهیمی متناظر با عدد سه را نیز به همراه دارد. از جمله این موارد می توان به مضامینی نظیر سیرهای سه گانه صعودی یا نزولی، مراتب سه گانه روح، نفس و بدن، نفس های سه گانه و سیر سه گانه عارفانه (شریعت، طریقت و حقیقت) مطابق با ماهیت پلکانی این بخش اشاره نمود (جدول ۲). نکته حائز اهمیت دیگر قابل مشاهده در مقبره، هم نشینی مفاهیم عارفانه سیر عالم ماده به معنا و چگونگی ماهیت مادی گنبد است، چنانکه فلز بکار رفته در گنبد (مس)، ماده ای گران بها تلقی می گردد که به مرور زمان دچار خرابی (اکسیداسیون) گردیده و به بی ارزشی ماهیت مادی و ارزش والای

معنا اشاره دارد. این هم‌نشینی با توجه به مضامین مطرح شده در غزلیات حافظ، از قبیل کیمیای مس و تحقق عالم معنا تقویت گشته و به تناسبات و هماهنگی رمز پردازی مقبره افزوده است.

-سایر عناصر رمز پردازی شده

بر اساس مشاهدات و تطبیق‌های مفهوم صورت گرفته، ستون‌ها و برخی تزئینات این مجموعه از جمله سایر عناصر معمارانه رمز پردازی شده بشمار می‌آیند. علیرغم شرح رمز پردازی‌های عددی هشت ستون پیرامونی مقبره، تجمیع این هشت ستون با بیست ستون تالار میانی، تداعی‌کننده رموز پنهانی عدد بیست‌وهشت می‌باشد. از شمار این مفاهیم مواردی از قبیل موقعیت‌ها و تقسیمات بیست‌وهشت گانه قمری، چهارفصل سال و ستارگان هفت گانه، ازدیاد چهارده مسئله ظاهری و باطنی و تقسیمات اربعه هفت عالم اکبر و عالم اصغر قابل اشاره می‌باشند (جدول ۶).



شکل ۹- تصاویری جزئیات صحن شمالی (نگارنده، ۱۳۹۷).

علاوه بر بیست‌وهشت ستون اشاره شده، تزئینات مقرنسی قسمت فوقانی ستون‌ها و همچنین تزئینات مقرنس قطار بندی شده پیرامون گنبد (شکل ۹)، اشارتی به رموز پنهانی عدد بی‌نهایت داشته که با مفهوم بی‌نهایت و تکرار بی‌ابتدا و انتها مطابقت دارد. همچنین برخی تزئینات مشاهده شده در مجموعه، نظیر جزئیات دیوارهای مشبک جبهه شمالی صحن شمالی (شکل ۹)، با رمز و رازهای مطرح شده در باب عدد هشت تطابق یافته‌اند (جدول ۵).

جدول ۶- جدول رمزپردازی های عددی (عدد بیست و هشت و بی نهایت) (نگارنده، ۱۳۹۷).

ردیف	عدد	مفهوم عددی متناظر
۱	بیست و هشت	-موقعیت های قمری و چهار ربع سال (چهارفصل) بعلاوه ستارگان هفت گانه (ادرلان و بختیار، ۱۳۹۰). -ازدیاد چهارده ظاهر و چهارده باطن (طاهری و ندیمی، ۱۳۹۳).
۲	بی نهایت	-بی ابتدایی و بی انتهای متکثر (اپرناک و فهرجی، ۱۳۹۴).

بحث و نتیجه گیری

با توجه به مطالب و مفاهیم به دست آمده از اسناد و مطالعات مرتبط با علم اعداد، این علم شیوه رمز پردازی در هنر و معماری اسلامی، به عنوان حلقه اتصال دهنده عالم ماده و معنا مورد استفاده اندیشمندان و معماران پیشین قرار گرفته است، لذا با توجه به چگونگی بسط و به کارگیری این زبان رمزآمیز در حیطه معماری، به مطالعه رموز بکار رفته و قابل مشاهده در عناصر معماری مجموعه حافظیه پرداخته شده است. بر اساس مشاهدات میدانی و تحلیل و استنتاج های صورت گرفته در میان عناصر معماری حافظیه، اعدادی از قبیل یک، دو، سه، چهار، پنج، هشت، نه و هجده، بیست و هشت و بی نهایت شامل برخی مفاهیم رمزآمیز بوده که برخی از این رمز پردازی ها بر اساس ارکان و نمادهای تداعی شده و برخی دیگر بر اساس سیر و سلوک های روحانی و عارفانه تصور می گردند. از میان رمز و رازهای عددی به دست آمده، به سبب هم نشینی و تناسب حاصل شده میان جهان بینی عارفانه و شاعرانه حافظ و مفاهیم عرفانی-اسلامی تداعی شده از عدد هشت، این عدد از جایگاهی ویژه برخوردار است. شایان ذکر است برخلاف اکثر مطالعات صورت گرفته در نمادپردازی های حافظیه که به کارگیری عدد هشت را اشارتی استعاری به عصر زندگانی این شاعر تلقی داشته اند، این تحقیق بنا بر تطابق های صورت گرفته میان عناصر دارای رمز پردازی عدد هشت و مفاهیم موجود در منابع و اسناد مرتبط، به مضامینی عارفانه و شیعی اشاره داشته که بسیاری از این مضامین با مفاهیم روحانی و عارفانه کلام و غزلیات حافظ تطابق می یابند.

منابع

اپرناک، زهره و سرور، فهرجی. ۱۳۹۴. نمادهای بصری علم اعداد در معماری ایرانی: نمونه موردی: مقبره شاه نعمت الله ولی ماهان. تهران: سومین کنفرانس بین المللی پژوهشهای کاربردی در مهندسی عمران.
ادرلان، نادر؛ لاله، بختیار. ۱۳۹۰. حس وحدت: نقش سنت در معماری ایرانی. ترجمه و نداد جلیلی و احسان طایفه. تهران: نشر موسسه علم معمار.

- اسلامی، مژده. ۱۳۹۵. تحلیل ایجاد و گسترش دایره و ارتباط آن با علم اعداد در بازشناسی نمادهای مقدس نقوش معماری اسلامی. تبریز: دومین کنگره بین‌المللی علوم زمین و توسعه شهری.
- بمانیان، محمدرضا و هادی، صفایی پور. "بررسی نقش کمی و کیفی اعداد در معماری اسلامی (نمونه موردی: گنبد نظام الملک مسجد جامع اصفهان) کتاب ماه هنر. ۱۳۹۱، ۱۶۸: ۱۷-۱۲.
- پرویزی، الهام و حسنعلی، پورمند. "تجلی عالم مثال در تزئینات معماری عصر صفوی (نمونه موردی: مسجد امام اصفهان)" معماری و شهرسازی آرمان‌شهر. ۱۳۹۱، ۹: ۴۴-۳۱.
- تکمیل، همایون. "نگاهی به علم اعداد و مقدمه احصاء در تمدن اسلام و ایران (۱)" جمعیت. ۱۳۷۴، ۱۳ و ۱۴: ۵۰-۳۹.
- خمسه، فرزانه و محمود، طاووسی. "راز و رمز اعداد در تزئینات مساجد: مسجد جامع ورامین" هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی. ۱۳۸۸، ۴۰: ۸۹-۱۰۰.
- صادق پور، الهام. ۱۳۹۳. نمود اعداد و هندسه مقدس در کعبه، کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، قم: مرکز راهبردی مهندسی فرهنگی شورای فرهنگ عمومی استان بوشهر.
- طاهری، جعفر و هادی، ندیمی. "بعد پنهان در معماری اسلامی ایران" صفه. ۱۳۹۳، دوره ۲۴، ۶۵: ۲۴-۵.
- کاکایی، قاسم. ۱۳۸۱. وحدت وجود: به روایت ابن عربی و مایستر اکهارت. تهران: نشر هرمس.
- کریمی ملایر، حامد رضا و ناصر، گذشته. "عناصر نمادین در معماری خانقاه‌های ایران از سده هفتم هجری تاکنون" مطالعات عرفانی دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی دانشگاه کاشان. ۱۳۹۶، ۲۵: ۸۴-۶۳.
- گلیارانی، بهزاد. "پیکره خانه کعبه به‌منزله اسرار حیات معنوی" کتاب ماه هنر. ۱۳۹۳، ۱۸۹: ۸۶-۷۶.
- میرزاخانیان، مریم و فاطمه، شاهرودی. "حکمت اعداد در تزئینات و ساختار مسجد شیخ لطف‌الله با تکیه بر حروف ابجد" نقش‌مایه. ۱۳۹۳، ۲۰: ۳۸-۳۳.
- نقی زاده، محمد. "کعبه: تجلی و تفسیر زیبایی هستی" هنرهای زیبا. ۱۳۸۳، ۱۷: ۱۸-۵.
- وثوق زاده، وحیده؛ حسنی پناه، محبوبه و بابک، عالیخانی. "حکمت عدد هشت در هنر و معماری اسلامی" جاویدان خرد. ۱۳۹۵، ۳۰: ۱۹۲-۱۷۵.